

Arheologija u Srbiji

Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Arheološki institut

Arheologija u Srbiji

Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Urednici

Selena Vitezović

Đurđa Obradović

Milica Radišić

Beograd 2023

SADRŽAJ

1. Redakcija, Uvod
2. ***Arheološka iskopavanja i rekognosciranja***
3. **Dušan Borić, Dragana Antonović, Praistorija „dunavskog koridora“ u Đerdapu. Istraživanje u 2020. godini**
4. **Vidan Dimić, Dragana Antonović, Selena Vitezović, Danica Mihailović, Prljuša, Mali Šturac: istraživanje u 2020. godini**
5. **Aleksandar Kapuran, Igor Jovanović, Petar Milojević, Rekognosciranja rudnih ležišta i šljačišta u Boru i Majdanpeku u 2020. godini**
6. **Ivan Bogdanović, Goran Stojić, Ljubomir Jevtović, Legijski logor u Viminacijumu: istraživanja severnog dela utvrđenja u 2020. godini**
7. **Nemanja Mrđić, Milica Marjanović, Snežana Golubović, Legijski logor u Viminacijumu: arheološka istraživanja u zoni principije u 2020. godini**
8. **Mladen Jovičić, Saša Redžić, Ivana Kosanović, Zaštitna arheološka istraživanja nekropole na lokalitetu Više Grobalja (Viminacijum) u 2020. godini**
9. **Bebina Milovanović, Ilija Danković, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2020. godini**

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

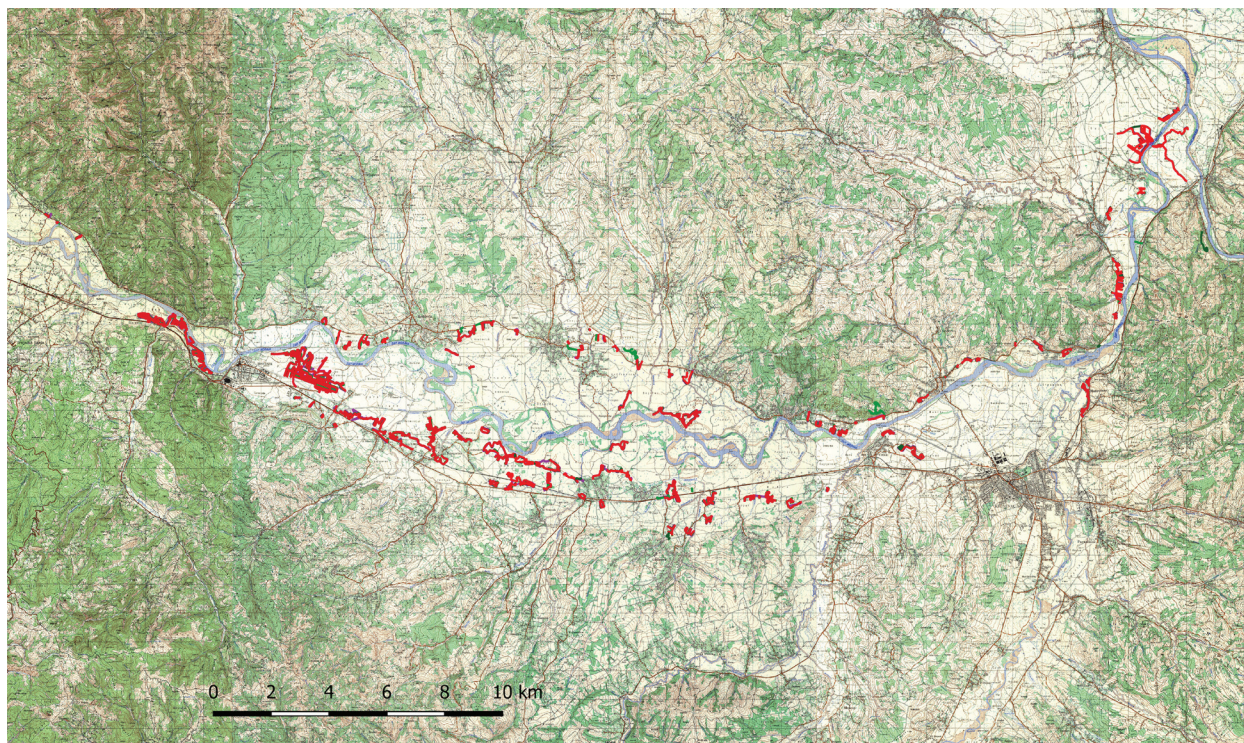
10. **Sofija Petković, Bojan Popović, Marija Jović, Gordan Janjić**, *Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija u 2020. godini*
11. **Sofija Petković, Marija Jović, Igor Bjelić, Bojana Ilijić**, *Arheološka istraživanja, prezentacija i promocija rimskog utvrđenja i naselja Timacum Minus u Ravni kod Knjaževca*
12. **Vesna Bikić, Uglješa Vojvodić, Marina Pavlović**, *Istraživanja, restauracija i revitalizacija kompleksa Sahat i Barokne kapije Beogradske tvrđave u 2020. godini*
13. **Marin Bugar, Ivan Bugarski, Uglješa Vojvodić, Milica Radišić, Nikola Lazarević**, *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2020. godini: rezultati iz varvarinskog i čičevačkog kraja*
14. ***Analize arheološkog materijala***
15. **Josip Šarić**, *Okresani artefakti iz mezolitskog horizonta sa lokaliteta Lepenskog Vira – nova saznanja*
16. **Snežana Nikolić, Angelina Raičković Savić**, *Keramičke posude iz najstarijih celina istraženih u severozapadnom delu logora na Viminacijumu*
17. **Radmila Zotović**, *Zaključna razmatranja o rimskim kultovima na teritoriji Srbije*
18. **Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Selena Vitezović, Nada Radak**, *Sirmijum – rezultat antropološkog projekta u 2020. godini*
19. ***Projektne i drugi izveštaji***
20. **Mladen Jovičić, Emilija Nikolić, Ivana Delić-Nikolić, Ljiljana Miličić, Snežana Vučetić, Jonjaua Ranogajec**, *Naučnoistraživački projekat MoDeCo2000 - realizacija projekta u 2020. godini*
21. **Sanja Nikić**, *Izdavačka delatnost i Bilioteka Arheološkog instituta u 2020. godini*

Marin Bugar, Narodni muzej Kruševac
Ivan Bugarski, Arheološki institut Beograd
Uglješa Vojvodić, Arheološki institut Beograd
Milica Radišić, Arheološki institut Beograd
Nikola Lazarević, Trstenik

**ARHEOLOŠKA PROSPEKCIJA DONJEG TOKA
ZAPADNE MORAVE U 2020. GODINI:
REZULTATI IZ VARVARINSKOG I ČIĆEVAČKOG KRAJA**

Godine 2020. okončan je trogodišnji projekat *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave* Narodnog muzeja u Kruševcu i Arheološkog instituta. Rekognosciranja su izvođena u varvarinskom i čičevačkom Pomoravlju, prema sastavu Morave. Tokom kampanje vršeni su i ponovni obilasci lokaliteta na području opština Trstenik i Kruševac koji, pre svega zbog stanja terena, nisu dali dovoljnu količinu informacija tokom rekognosciranja 2018. i 2019. godine (Bugar *et al.* 2021a; 2021b), kao i pojedinih drugih lokacija (sl. 1).

Prostor dveju susednih opština, Varvarina i Čičevca, zahvata krajnji jug Šumadije, tj. najistočniji deo kotline Zapadne i južni deo kotline Velike Morave. Teritorija opštine Varvarin, površine 249 km², zauzima najveći deo oblasti Temnića između dveju reka i planine Juhor, a pripadaju joj i istočni obronci Gledićkih planina. Njen veći deo leži u aluvijalnoj ravni Velike Morave i njene pritoke Kaleničke reke, s prosečnom nadmorskom visinom od oko 140 m. Glavni uticaj na nastanak i oblikovanje reljefa imali su rečna erozija, tektonski odnosi i denudacija. Desna obala Morave je dosta erodirana i snižena. Prirodni tok reke u tom delu je pun meandara i mrtvaja, dok je uz korito formirana niska aluvijalna terasa, pa je podloga aluviona rečnog korita sastavljena od šljunka, peska i muljevitih aluvijalnih sedimenata u mrtvajama. Iznad leve obale Morave prostire se terasa od Bošnjana do Obreža, čija visina postepeno opada od juga ka severu. Plodna zemljišta u ovom području pretežno čini smonica (Bacić 2010, 33–34). Teritorija opštine Čičevac se nalazi u severoistočnom delu Rasinskog okruga, na desnoj obali Velike Morave, i zahvata površinu od 123,7 km². Prirodnu granicu na severozapadu predstavlja gornji tok Velike Morave, a prema zapadu donji tok Zapadne i sastav sa Južnom Moravom. Granicu ka jugu i jugoistoku dobrim delom čine pobrđe Mojsinjskih planina i donji tok Južne Morave. Reljef se odlikuje blago nagnutim terenom, koji se sa istoka postepeno spušta ka aluvijalnoj ravni Velike Morave. Ka jugu područja opštine, konfiguracija terena prelazi u brdski krajolik koji se naglo spušta prema aluvijalnoj ravni Zapadne

Slika 1 – Trase rekognosciranja sa sve tri kampanje, pozicionirane u GIS-u na fizičko-geografsku kartu u razmeri 1:50000.

Morave. Apsolutna nadmorska visina kreće se od 133 do 325 m. Čičevački kraj najvećim delom leži na smonici i plodnoj gajnjači, dok velike zemljišne komplekse čine i aluvijalni nanosi (Димитријевић 1999, 25–29).

Kao što je uobičajeno, priprema rekognosciranja je podrazumevala prikupljanje postojećih podataka iz dokumentacije i literature i kartiranje nalazišta u okviru namenski izrađene GIS platforme, nakon čega je usledila terenska prospekcija. U toku deset radnih dana vršen je obilazak mikroregija na području čičevačke i varvarinske opštine u kojima je preliminarnim kartiranjem utvrđena gušća koncentracija lokaliteta, a naročito rečnih terasa uz obe obale Zapadne Morave.¹ Krećući se od najistočnijih katastarskih parcela dveju opština, istraženi prostor je obuhvatio oko 20 dužnih kilometara niz obe obale Zapadne Morave, sa širinom do 2–3 km u odnosu na korito reke. U prvoj fazi, tokom četiri radna dana, ispitivana je leva obala, počev od sela Varvarina na samoj granici plavnih površina. Uz obilazak ranije zabeleženih nalazišta (npr. Bedem – Maskare i susedno Selište), poštujući geomorfološke pravilnosti naseljavanja uz reke koje su potvrđene tokom prethodnih radova (Bugar *et al.* 2021a; 2021b), ispitivali smo pre svega lokacije na spojevima viših terasa sa plavljenim tлом, na kojem

Slika 2 – Pogled sa niže ka višoj terasi Zapadne Morave u zoni lokaliteta Logor – Ruski spomenik i odnos sa nižim terenom na potezu Bošnjane – Ornice.

nije bilo mogućnosti za uspostavljanje naselja (sl. 2). Na lokacijama na obodima meandara i u široj zoni uz reku, najčešće su prelažene manje ili više prohodne oranice. Rekognosciranja su sprovedena u atarima Varvarina, Maskara, Bošnjana i Šanca.

U drugoj fazi rada, koja je takođe trajala četiri dana, istražene su površine na desnoj obali Zapadne Morave, u dužini oko 14 km uz rečni tok i maksimalnoj širini od 2 km. Obilasci terena su najpre sprovedeni u atarima sela Čićevca i Mrzenice. Budući da je na toj obali Zapadne Morave bilo znatno manje mogućnosti za rad, zbog širokog pojasa plavljene zemlje i gusto naseljene uzane zone više rečne terase pod pobrdima na istoku, rekognosciran je manji prostor i radovi su brže izvedeni. Stoga je u istom periodu sproveden i treći korak istraživanja – reviziona rekognosciranja izabranih lokaliteta na prostoru trsteničke i kruševačke opštine, u atarima sela Čitluk, Globoder, Stopanja, Stari Trstenik, Bela Voda, Selište, Medveđa i Bogdanje. Ti radovi su izvođeni u odnosu na prethodna terenska zapažanja i izbor topografski izraženih površina prema analizi visina terena i kota plavljenja na dostupnom satelitskom modelu reljefa SRTM, rezolucije 12 m.

U okviru ranije ustanovljene saradnje Narodnog muzeja u Kruševcu i Rudarsko-geološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, odnosno Centra za nedestruktivna testiranja i geofiziku d.o.o. Beograd (Vučković *et al.* 2017), tokom boravka ekipe na terenu izvršena su i magnetometrijska istraživanja delova višeslojnih lokaliteta Žuti Brestovi u ataru sela Stopanja, u površini od 0,6 ha (sl. 3), i Trnovače kod Starog Trstenika (0,5 ha). U zaključnoj fazi radilo se na dopunjavanju i objedinjavanju terenske dokumentacije, kao i na deponovanju nalaza u prostorije Narodnog muzeja Kruševac.

Slika 3 – Priprema ekipe za geofizičko snimanje lokaliteta Stopanja – Žuti brestovi – Sv. Roman.

Slika 4 – Rekognosciranje manje oranice na kojoj je ustanovljeno nalazište Šavran Mala – Istok.

Prema ustaljenoj metodologiji, lokacije za obilazak su birane prema rezultatima ranijih istraživanja, terenskim zapažanjima i analizama *Google Earth* snimaka i sekcija u razmerama 1:25 000 i 1:50 000. Te podloge su, u okviru GIS platforme, bile dostupne na tablet računaru i mobilnim telefonima članova ekipe, što je omogućavalo trenutnu korekciju kretanja ka izabranom odredištu. Rekognosciranje je vršeno uz međusobnu udaljenost članova tima 3–5 m, pri čemu su pravci kretanja i površinski nalazi beleženi trima ručnim GPS uređajima i svakodnevno unošeni u GIS bazu podataka. Prikupljeni nalazi su najpre razvrstavani po lokalitetima, a svi obilasci su detaljno dokumentovani kroz terenski dnevnik i fotografije, uz opis reljefnih karakteristika nalazišta. Na isti način su tretirane i lokacije koji nisu dale arheološke nalaze. U zonama gde je zabeležena gušća koncentracija pokretnih nalaza, obilazak je ponavljan s manjim razmacima trajektorija (sl. 4).

U mesecima posle terenskih istraživanja, u prostorijama Narodnog muzeja Kruševac vršeno je pranje i sušenje prikupljenih nalaza, uz preliminarnu obradu koja je podrazumevala razvrstavanje artefakata prema materijalu izrade i izdvajanje inventara.

Nakon opisa, fotografisanja, tehničkog iscertavanja i bližeg kulturno-hronološkog opredeljivanja inventara, rezultati rekognosciranja su predstavljeni u detaljnim kartonima za rekognosciranje koje propisuje Ministarstvo kulture i informisanja. Tako finalizovana dokumentacija dala je osnovu za izradu obaveznih izveštaja, iz kojih proističe i naša preliminarna publikacija. Pošto su neki od opisanih poslova bili u toku u vreme predaje ovog godišnjeg izveštaja, nakon završetka obrade nalaza možda će doći do delimične korekcije ili preciziranja nekih ponuđenih datovanja.

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

U najvećoj meri, obilasci su bili ograničeni na mesta koja pružaju reljefne pogodnosti za naseljavanje, što je umnogome ubrzalo obilazak terena i smanjilo finansijske troškove, uz minimalnu mogućnost da nije utvrđena pozicija nekog nalazišta. Lokalitet Logor – Ruski Spomenik (alternativni toponim je Selište), na rubu Varvarinskog polja na višoj rečnoj terasi (sl. 2), poznat je još od rekognosciranja Arheološkog instituta 1950. godine i kasnijih obilazaka stručnjaka muzeja u Kruševcu i Jagodini (Бошковић 1956, 15, 18; Стојић, Чађеновић 2006, 76; Рашковић 2009, 15; Рашковић, Чађеновић 2010, 12–13). Zabeležen je kao praistorijsko i antičko nalazište, a mi smo našli i karakterističan ulomak iz 11–12. veka, što predstavlja nov podatak, kao i komad gvozdene zgure i malo lepa. Na većoj oranici, relativno udaljenoj od samog ruba terase, ustanovljena je koncentracija antičke keramike. Reč je o velikom lokalitetu, dimenzija oko 90 m x 150 m.

Na susednom potezu Ledine dokumentovan je praistorijski lokalitet, verovatno iz bronzanog doba, na osnovu ukopa u les strme obale, visoke oko 8 m (Рашковић 2009, 26). Na tom mestu Zapadna Morava zaseca obalu, pa je vrlo moguće da je odnela deo naselja. Karakterističan topografski položaj na visokoj obali reke, gde nema niže terase, opravdava podatke o postojanju lokaliteta, ali su zbog stanja terena nalazi konstatovani samo na oranici na poziciji Ledine – Rub terase, na njenom jugozapadnom odsečku i na izvesnoj udaljenosti od same obale. Ta zona, koja se prostire na površini od oko 115 m x 20 m, dala je antičku, srednjovekovnu i kasnosrednjovekovnu keramiku. U unutrašnjosti poteza Ledine, i prema njegovom severnom rubu, tokom obilazaka 2020. godine dokumentovan je lokalitet Ledine – Sever, čije prohodne livade daju antičku keramiku i usitnjen lep (sl. 5). Sterilne parcele između dve ispitane zone potvrđuju da je reč o zasebnim nalazištima. Ustanovljene dimenzije lokaliteta Ledine – Sever iznose oko 130 m x 40 m; saznali smo da u toj zoni operišu ekipe divljih kopača iz Bošnjana, što upućuje na postojanje metalnih nalaza.

Potez Selište u ataru Maskara se sa jugoistoka naslanja na poznati lokalitet Bedem. Reč je o manjoj, jako urasloj terasi nad starim koritom Zapadne Morave, gde se na nekoliko pristupačnih parcela uz utvrđenje nalazi malo kasnoantičke keramike i ulomljene opeke. Najveći deo Selišta je pod kućama i okućnicama (Рашковић 2009, 25–26), pa je pregledan samo severni profil terase lokaliteta, koji se prati u dužini od dvadesetak metara po južnoj ivici sela. Iz profila je izvučeno nešto praistorijske keramike. Iako je ovaj naziv lokaliteta poznat od pedesetih godina prošlog veka, u knjizi Milorada Stojića i Gordane Čađenović nalaziše se vodi kao starčevačko i gvozdenodopsko naselje pod odrednicama „Usek prema skeli A” i „Usek prema skeli B” (Стојић, Чађеновић 2006, 174–175; Рашковић, Чађеновић 2010, 9–10). Ovom prilikom nećemo šire raspravljati o naročitoj važnosti ranovizantijskog utvrđenja Bedem, koje se izdvaja po svojoj poziciji u dolini i gradnji u tehnici *opus mixtum* (Бугар 2014). Na dve parcele sa spoljne strane severnog bedema utvrđenja, sada veoma zaraslog, nađeno je nešto kasnoantičke, kasnosrednjovekovne i recentne keramike i udrobljene opeke.

Slika 5 – Ledine – Sever, izgled terena i nalazi.

Potez Ornice u ataru sela Bošnjana je spomenut kao starčevačko i bronzanodopsko nalazište nakon rekognosciranja Narodnog muzeja Kruševac 1978. godine (Рашковић 2009, 29; Рашковић, Чађеновић 2010, 25). Reč je o jasno određenom odsečku više rečne terase (sl. 2). Najveća količina nalaza ustanovljena je na omanjem strnjištu uz njen severni rub. Ulomci keramike su brojni i čini se da odgovaraju uspostavljenom datovanju, dok na parcelama zapadno i južno od Ornica ima znatno manje nalaza. Izvedeno je i rekognosciranje omanje srpaste terase koja se sa jugozapada nastavlja na potez Ornice, čiji najveći, centralni deo zauzima aktivno groblje. Istočno od groblja je nekošena livada, sve do ruba terase, koja je dala nešto praistorijske keramike. Uzimajući u obzir međusobnu udaljenost i različito datovanje, očigledno je u pitanju poseban lokalitet, nazvan Bošnjane – Groblje.

Potez Trševine katastarski pripada selu Bošnjane, a toponim obuhvata dve terase istočno od lokalnog puta. Obilaskom svih manje ili više preglednih parcela ispitivana je gornja, zapadna terasa, uglavnom bez nalaza. Negativan rezultat možda predstavlja posledicu stanja terena (parlog, strnjišta, kukuruz), jer topografska razlika u odnosu na uzani pojas niže terase i suprotnu, istočnu obalu Zapadne Morave ukazuje da je taj prostor mogao biti naseljen. Na južnom kraju poteza, ka potoku Kolarac i terenu koji je rekognosciran 2019. godine, ispitana je i prohodna oranica zapadno od asfaltnog puta, koja već pripada višem terenu (položaj Bošnjane – Podno Grčke Kose), gde takođe nije bilo nalaza. Na jednoj parceli u pravcu Bošnjana nađeno je malo ulomaka grnčarije, ne starije od 17–18. veka, a na nekoliko drugih fragmenti recentne i atipične keramike. Pri početku terase, u istočnom delu istraživanog prostora, uočeni su relativno pravilni tragovi u vegetaciji. Na tim mestima nema deteline, ali opet nije bilo nalaza. Iako viša terasa Trševine nije plavljena, u tom delu se primećuje dejstvo podzemnih voda i zemlja je vlažnija, pri čemu se na nekoliko parcela nalaze savremeni bunari. Severni deo terase je uzan i uglavnom potpuno neprohodan, mada je na pojedinim parcelama nađena srednjovekovna (?) i praistorijska keramika. Nalaza je bilo jednako malo, fragment do dva po parceli, bez obzira na preglednost – kako u istanjiranim oranicama, tako i u gustim strnjištima. Izdvojila se koncentracija ulomaka metalnodopske keramike na jednoj uzanoj parceli, neposredno iznad pregiba terena prema nižoj terasi. Nakon rekognosciranja svih dostupnih parcela na celoj višoj terasi poteza, može se zaključiti da i pored reljefnih pogodnosti nije bilo intenzivnijeg naseljavanja, delom možda zbog visokih podzemnih voda. Jedine izuzetke predstavljaju koncentracija nalaza 17–18. veka i zona s praistorijskim materijalom: taj lokalitet (kuća?) poneo je naziv Bošnjane – Trševine – Sever (sl. 6).

Obilaskom poteza Trševine završeno je rekognosciranje zapadne obale Zapadne Morave u pojasu predviđenom trogodišnjim projektom. Na istočnoj obali je, zbog konfiguracije terena, bilo mnogo manje posla. Taj odsečak međurečja Zapadne i Južne Morave čine dve uniformne geografske celine: zona sastava i brda oko Stalaća, koja se naglo izdižu nad rečnom dolinom i ne potpadaju pod temu projekta. Čitava zona spoja dve Morave je plavljena. U novije vreme, tokom velikih voda, reke se izlivaju sve do pobrđa Stalaća. Ne postoji dokumentacija o nalazištima i nalazima na ovom prostoru, niti su tu smeštena savremena naselja. Obilazak je izvršen radi upoznavanja sa mikrotopografskom slikom plavljenog predela; rekognosciran je deo velikog poteza Grad Stalać – Ključ, zapadno od strme obale Zapadne Morave, označen izohipsama na sekciji. Iako je teren nešto viši, nije bilo nalaza. Teško pristupačan potez Grad Stalać – Ostrvo nalazi se na samom spoju Morava. U profilima mašinskih iskopa peska i šljunka vidi se da je čitav pojas bio jako plavljen (sl. 7). Viša terasa podno naselja Mrzenica je jedina iole topografski naglašena pozicija u tom delu međurečja, ali je visinska razlika između terasa mala, pa je po svojoj prilici i viša bila plavljena.

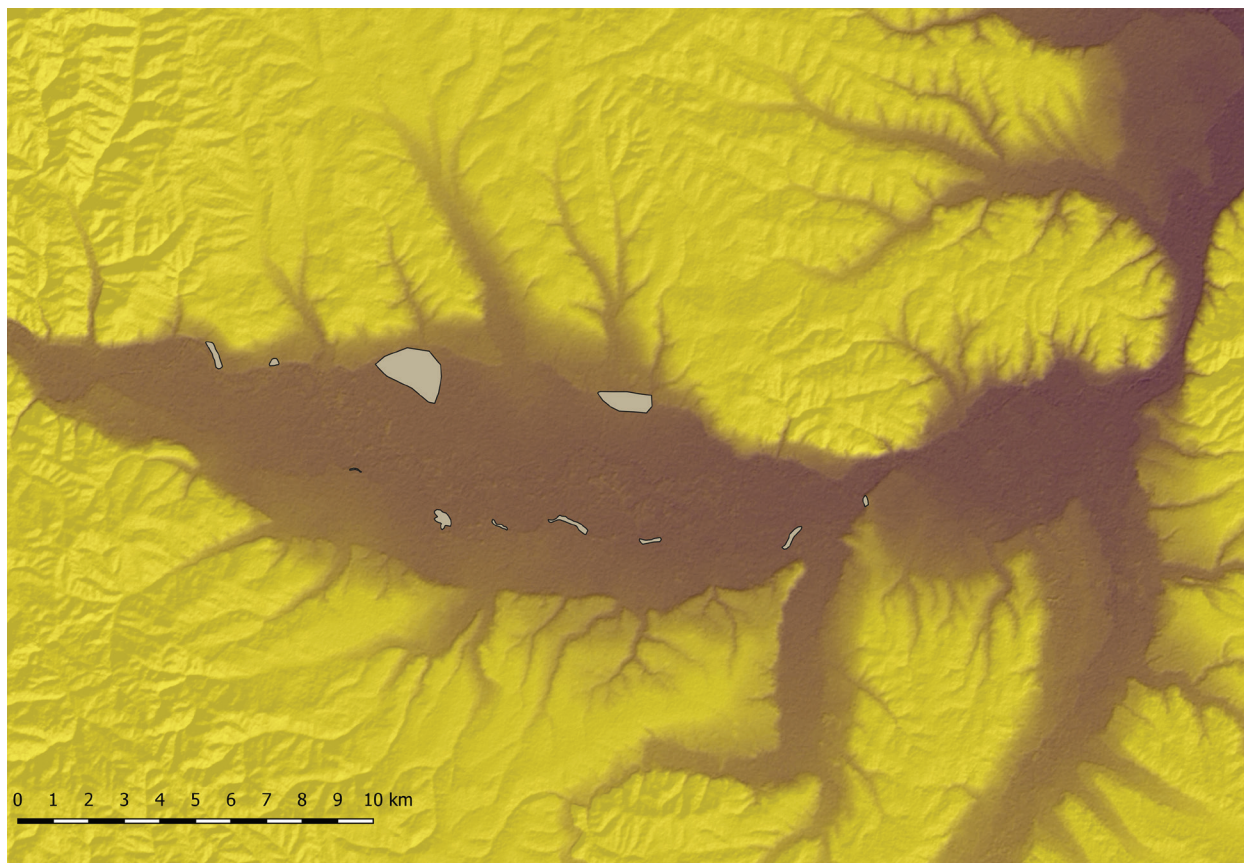
Slika 6 – Bošnjane – Trševine – Sever, izgled terena i nalazi.

Slika 7 – Pogled na pobrđe sa plavljenog poteza Grad Stalać – Ključ i naplavinski profil pozajmišta na potezu Grad Stalać – Ostrvo.

Dopunska i revizijska istraživanja na području trsteničke i kruševačke opštine obuhvatala su više lokacija. Prvopotpisani autor ovog priloga je dobio informaciju da je 2012. godine, prilikom kopanja temelja grobljanske Crkve Sv. Spasa u Čitluku, bila prikupljena određena količina keramike. Time je potvrđena pretpostavka o životu na tako izraženom topografskom položaju čiji je veći, istočni deo bio prethodno rekognosciran. Pošto nisu zabeleženi površinski nalazi zapadno od crkve i južno od groblja, može se zaključiti da je praiistorijsko naselje zauzimalo deo severnog ruba terase. Situacija koju je ekipa zatekla na terenu pre geomagnetskog snimanja važnog lokaliteta Stopanja – Žuti Brestovi – Sv. Roman, otkrivenog na početku realizacije projekta (Bugar *et al.* 2021a, 211, sl. 8), nije bila povoljna. Dok je 2018. godine čitav lokalitet bio čist, dve godine kasnije je najvećim delom u parlogu, dok je severni rub lokaliteta, koji je davao najviše nalaza, pod visokim kukuruzom i detelinom. Prema priči starijih meštana, pod kukuruzom je nekad bilo „Tursko groblje“.

Kao što je napomenuto, dopunska rekognosciranja su vršena i na osnovu analize satelitskog modela terena SRTM. Vizuelizacija tog modela po visinama terena ukazala je na još neke pozicije, koje često predstavljaju nastavke rubova terasa koji su ispitivani prema prikazu na topografskim sekcijama (sl. 8). Taj program obilazaka terena je najpre obuhvatio manju terasu istočno od one nad Globoderskim potokom, na potezu Globoder – Selište, ispitane 2018. godine. Zbog visokog, neprohodnog parloga ipak nije rekognosciran sam rub terase. Pored toga, proveren je rub terase koji spaja atare, tj. severne periferije Bresnog Polja i Stopanje, a završava se kod nalazišta Stopanja – Žuti Brestovi – Sv. Roman. Na topografskoj sekciji 1:25000, čitava terasa je obuhvaćena toponimom Žuti brestovi. Na istočnom delu ispitnog prostora, gde se beleži blag prelaz između dve terase, nije bilo rezultata, pa su jedini nalazi

Slika 8 – Indikativne površine za rekognosciranje prema analizi digitalnog satelitskog modela terena SRTM.

zabeleženi ka zapadu, u blizini lokaliteta Stopanja – Žuti Brestovi – Sv. Roman, gde je sakupljeno dvadesetak ulomaka grnčarije, čini se srednjovekovne, kao i nekoliko komadića zgure. Keramika je takođe jako usitnjena, svakako zbog oranja. Nalaza verovatno ima više, budući da su ispitani strnjište i nekošena livada. Čini se da je otkriveno manje naselje, možda zaselak onog kod Stopanje, koje je nastalo na rubu iste rečne terase.

Severozapadno od sela Stopanje, ispraćen je rub terase poteza Trnjaci u pravcu prethodno rekognosciranog poteza Deonice. Ranije je bio ispitani samo istočni deo poteza, tako da je upotpunjeno sagledavanje mikrotopografske slike tog prostora. U celini, teren je zapušten i ne omogućava temeljnu prospekciju. Na južnoj obali Zapadne Morave rekognosciran je i šav više terase između Stopanje i Donje Počkovine, tačnije između poteza Deonice severno od Starog Trstenika i istoimenog poteza južno od lokaliteta Stopanja – Deonice – Severoistočni rub meandra, koji je otkriven 2018. godine (Bugar *et al.* 2021a, 209). U istočnom delu visinska

razlika između dve terase nije značajna i tu nije bilo nalaza, premda je taj prostor uglavnom sasvim neprohodan. Nalazište je, pak, locirano u središnjem delu ispitane zone: nije na samom šavu, već je pomeren na jug.

Terasa ispod sela Bela Voda smeštena je uz severnu obalu Zapadne Morave. Iako je pad terena blag, na osnovu kazivanja starijeg meštana potvrđeno je da se Morava izliva otprilike do njenog ruba, tako da bi taj potez valjalo ponovo obići. Na putu ka Velikoj Drenovi ispitan je rub više terase zapadno od Cerjaka, na istočnom prilazu potezu Kalimani. Na nekoliko parcela nađeni su ulomci praistorijskog i recentnog posuđa. Ka severozapadu, lokalitet je oivičen dubljom vododerinom, proširenom u put. Nešto dalje od lokaliteta Kalimani – Istok zabeležen je lokalitet Kalimani – Centar, pri rubu izbočine iste terase – neposredno uz asfaltni put, sa južne strane. Prikupljeno je par ulomaka praistorijske i recentne keramike. Indikativnu lokaciju predstavlja i uzana terasa nad samim tokom Zapadne Morave, između Šavran i Brdan Male, koja je takođe iznedrila malu količinu praistorijskih i recentnih ulomaka: lokalitet je nazvan Šavran Mala – Istok (sl. 4).

Tokom 2020. godine ispitano je i nekoliko dostupnih parcela na samom zapadnom rubu terase poteza Divlje polje, koja u tom delu predstavlja visoku obalu Zapadne Morave. Nađeno je nešto praistorijske keramike. Budući da nalazi sa prethodnih rekognosciranja potiču iz različitih perioda, reč je o višeslojnom nalazištu, mada zbog udaljenosti i čistije hronologije nove nalaze uz oprez pripisujemo posebnom lokalitetu, Divlje polje – Zapad. Izveden je i revizioni obilazak više puta rekognosciranog lokaliteta Stari Trstenik – Trnovača, koji je ove godine dodatno snimljen geomagnetskom metodom (Bugar *et al.* 2021a, 209; v. nap. 2). Ispitane su dostupne i manje ili više sagledive parcele južno od pruge i prethodno ustanovljenog gabarita nalazišta: lokalitet širi na jug, sve do oranice uz aktivno groblje koja je dala malo recentnog materijala. Može se zaključiti da je domaćinstvo sa plastenicima uz prugu zapravo smešteno u centralnom delu velikog višeslojnog nalazišta, čiji se ranije ispitivani delovi, zapadno i severno od tog domaćinstva, i dalje uredno održavaju.

Prilikom provere izohipse koja na topografskoj sekciji spaja Trnovaču sa potezom Polja jugoistočno od Donje Počekovine, na prostoru označenom toponimom Bogdanuša, rekognosciran je veći broj parcela pod livadom, strnjištem i krupno oranom i tanjiranom njivom, koje se pružaju skoro do pruge na severu. U razgovoru sa vlasnikom imanja potvrđeno je da se mestimično izorava grnčarija: u jednoj oranici nađeno je nekoliko kremenih alatki i ulomaka praistorijske keramike, a u drugoj keramika i koncentracija sitnih komada lepa, pa se Bogdanuša vodi kao novootkriveno praistorijsko naselje (sl. 9). Severno od pruge nije bilo nalaza, niti su ustanovljene reljefne osobenosti. Time je bio u potpunosti izvršen plan trogodišnjeg projekta *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave*. Tokom boravka ekipe na terenu, međutim, došlo je do još nekih važnih saznanja.

Slika 9 – Stari Trstenik – Bogdanuša, izgled terena i nalazi.

* * *

Zbog velikog broja neprohodnih parcela, najčešće zaparloženih strnjišta, stanje terena je i dalje nepovoljno za rekognosciranje. Budući da se uglavnom obilaze samo prohodne parcele, vrlo retko mogu da se spoznaju izvorni gabariti naselja. Međutim, i kampanja 2020. godine je donela nova saznanja o naseljavanju doline Zapadne Morave. Zahvaljujući efikasnoj metodologiji obilaska priobalja i dokumentovanja nalazišta, koja je utvrđena tokom trajanja projekta, potvrđene su prethodne spoznaje o naseljavanju varvarinskog i ćičevačkog Pomoravlja u minulim epohama, pre svega u doba neolita i metalnih doba, kada su naselja *zauzimala najpovoljnije položaje, na terasama [uzduž leve obale Velike Morave i Zapadne Morave] zaštićenim od visokih vodostaja na najplodnijem delu Gornjomoravske kotline* (Рашковвић, Чађеновић 2010, 10, 32). Značajan rezultat novih rekognosciranja je u tome što su precizno dokumentovani položaji višeslojnih lokaliteta, na granicama zona neposrednog plavljenja gde se nižu naselja otvorenog tipa iz metalnih doba, kasne antike i srednjeg i novog veka. Obilaskom takvih pozicija u razmatranom kraju najlakše se dolazi do podataka o nalazištima, što značajno ubrzava radove. U zaključku bismo potcrtali da su se neka mesta, osim na samom terenu i uvidom u *Google Earth* snimke i topografske sekcije, pokazala kao indikativna prilikom analize visina terena i kota plavljenja na satelitskom modelu terena SRTM.

Među petnaest registrovanih lokaliteta, u atarima sela Maskara, Bošnjana, Stopanje, Starog Trstenika, Selišta, Medveđe i Bogdanja čak je jedanaest novoootkrivenih nalazišta, što predstavlja značajan prilog formiranju opšte arheološke karte donjeg toka Zapadne Morave. Poseban model posjedanja prostora uočen je na višeslojnom lokalitetu Ledine – Rub terase u ataru sela Maskare, koji je zahvaljujući zasnivanju na obali visoke terase, što je onemogućavalo plavljenje, dosezao do samog ruba rečnog korita. Osobene pozicije pripadaju i manjim nalazištima u blagom zaleđu rečnog toka, na izolovanim površinama na nižem terenu: Ledine – Sever u ataru sela Maskare, Stopanja – Zapadni rub terase i Stari Trstenik – Bogdanuša. Čini se da ta naselja nisu višeslojna, jer pokretni nalazi iz Bogdanuše pripadaju praistoriji, oni sa pozicije Ledine – Sever antici, dok se na položaju Stopanja – Zapadni rub terase beleže ulomci srednjovekovne grnčarije, okvirno iz vremena 11–12 veka.

Nakon tri kampanje rekognosciranja i revizionih obilazaka terena, kao i geofizičkih snimanja dva najrečitija nalazišta, ustanovljeni su jasni parametri za izbor lokacija za buduća arheološka iskopavanja. Namera da se paraleleno istražuju lokaliteti Stari Trstenik – Trnovača i Stopanja – Žuti Brestovi – Sv. Roman nije podržana na konkursu Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije za finansiranje projekata iz oblasti arheološkog nasleđa u 2021. godini, pa su se Narodni muzej Kruševac i Arheološki institut na narednom konkursu prijavili za finansiranje iskopavanja Trnovače. Ta istraživanja bi, uz sve opisane predradnje, dopunila uži naučni cilj okončanog projekta – utvrđivanje obrazaca naseljavanja i korišćenja

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

resursa zapadnog Pomoravlja u različitim periodima, a naročito u srednjem veku, uz težnju da se, uz savremen metodološki pristup, racionalan utrošak finansijskih sredstava i komplementarna istraživanja (Милановић 2022) sastavi strateški dokument u obliku arheološke karte šire zone Pomoravlja.

Bibliografija:

Бошковић 1956 – Ђ. Бошковић (ур.), *Археолошки споменици и налазишта у Србији II. Централна Србија*, Београд 1956.

Бугар 2014 – М. Бугар, Рановизантијска базилика на локалитету Бедем, *Крушевачки зборник* 16, 2014, 197–214.

Bugar et al. 2021a – М. Bugar, I. Bugarski, U. Vojvodić, M. Radišić, D. Marković, Археолошка проспекција donjeg toka Западне Мораве у 2018. години: резултати из трстеничког краја, у: S. Vitezović, M. Radišić, Ђ. Obradović (ур.), *Археологија у Србији. Проекти Археолошког института у 2018. години*, Београд 2021, 205–217.

Bugar et al. 2021b – М. Bugar, I. Bugarski, U. Vojvodić, M. Radišić, N. Lazarević, Археолошка проспекција donjeg toka Западне Мораве у 2019. години: резултати из крушевачког краја, у: S. Vitezović, M. Radišić, Ђ. Obradović (ур.), *Археологија у Србији. Проекти Археолошког института у 2019. години*, Београд 2021, 201–215.

Димитријевић 1999 – М. Димитријевић, *Ђућевац са околином*, Београд 1999.

Ђурић et al. 2020 – Д. Ђурић, J. Vukčević, D. Vučković, I. Vasiljević, V. Cvetkov, Теренска настава из геофизике: Археолошки локалитети на подручју Трстеника, у: *Први skup Секције за археometriју, археotehnologiju, георхеологију и експерименталну археологију Српског археолошког друштва. Актуелна интердисциплинарна истраживања технологије и археологији југоисточне Европе*. 28. фебруар 2020. *Зборник радова*, прир. S. Vitezović et al., Београд 2020, 30–36.

Милановић 2022 – Д. Милановић, *Асјекти насељавања Алексиначке кошљине од неолита до средњег века*, Алексинац – Београд, у припреми.

Рашковић 2009 – Д. Рашковић, Археолошки споменици и налазишта на подручју општине Варварин, *Крушевачки зборник* 13, 2009, 9–41.

Рашковић, Чађеновић 2010 – Д. Рашковић, Г. Чађеновић, Археологија Варварина и варваринског краја, у: С. Мишић, А. Шемјакин (ур.), *Историја Поморавља и два века од Варваринске битке. Тематски зборник*, Крушевац 2010, 7–34.

Стојић, Чађеновић 2006 – М. Стојић, Г. Чађеновић, *Крушевац. Културна историографија праисторијских локалитета у зони спава Западне Мораве и Јужне Мораве*, Београд – Крушевац 2006.

Васић 2010 – А. Васић, *Варварин у временову*, Варварин 2010.

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

Vučković *et al.* 2017 – D. Vučković, M. J. Bugar, J. Vukčević, Rezultati geofizičkih istraživanja arheoloških lokaliteta u zoni Trstenika, in: S. Komatina *et al.* (eds), *Geosciences Applied To Solve Humanitarian Problems All Over The World. I AGES/SEG/EAGE Congress*, Beograd 2017, 92–104.

Napomene:

¹ Projekat *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave* finansiran je od strane Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Narodnog muzeja Kruševac i Arheološkog instituta. Pored korukovodioca projekta Vujadina Ivaniševića (Arheološki institut), petočlani tim koji je sprovodio terenska istraživanja činili su korukovodilac Marin Bugar (Narodni muzej Kruševac), rukovodilac terenskih radova i poslova na dokumentaciji Ivan Bugarski, Uglješa Vojvodić, zadužen za izradu tehničke dokumentacije i GIS bazu, Milica Radišić koja učestvuje u istraživačkim radovima i dokumentaciji nalaza (svi iz Arheološkog instituta) i arheolog Nikola Lazarević iz Trstenika koji je učestvovao u terenskim istraživanjima. Rekognosciranja su vršena od 19. do 29. oktobra 2020. godine.

² Položaji su izabrani za snimanje zbog bogatog uzorka keramike, a lokalitet Stopanja – Žuti Brestovi – Sv. Roman i zbog toga što se njegove konture na terenu naziru gotovo u celosti: od vlasnika poslednje kuće u selu do lokaliteta saznali smo da se ulomci grnčarije nalaze i u njegovoj bašti. Nalazište je sačuvano u najvećoj meri i uglavnom nije oštećeno savremenom gradnjom. Lokalitet Stari Trstenik – Trnovača je u više navrata bio sniman geofizičkim metodama (Đurić *et al.* 2020, 31, 34). Radovi su vršeni magnetometrijskom metodom, pravljenjem niza paralelnih profila na 1 m, iz čega će se dobiti 3D modeli. Korišćen je protonski magnetometar GEM GSM 19, sa intervalom uzorkovanja od 1 s.

³ Višeslojni lokalitet je poznat pre svega zahvaljujući sistematskim iskopavanjima koja je vršila ekipa Narodnog muzeja Kruševac, a takođe i putem geomagnetskih i lidarskih snimanja koja su izvođena u saradnji sa Arheološkim institutom. Ti rezultati još uvek nisu objavljeni.

⁴ Deo keramičkih nalaza iz metalnog doba je predat Narodnom muzeju Kruševac i obrađen.

⁵ Nakon što su obavljene sve planirane projektne aktivnosti, ekipa je obišla nalazište Grobljište – Markove Bare u selu Mađere u opštini Ražanj, kako bi se sagledala topografija drugačijih, visinskih lokaliteta u zaleđu sastava Morave. Lokalitet je bio više puta rekognosciran, snimljen iz bespilotne letelice i, u jednom delu, geofizičkom metodom. Pošto je reč o velikom nalazištu na kojem se naziru zone sa površinskim nalazima različitog datovanja – pozne praistorijske i antičke keramike, ali i čvrste gradnje sa malterom – tokom obilaska se iskristalisala ideja da se lokalitet podvrgne sistematskom rekognosciranju uz beleženje zona rasprostiranja grnčarije različitog datovanja GPS-om, što bi se izvodilo u organizaciji Narodnog muzeja Kruševac i uz angažovanje studenata arheologije u okviru obavezne prakse. Na lokalitetu smo od domaćina Miroslava Gagića saznali da meštani na izlazu iz sela prema Ražnju vrše iskop mesta za koje se veruje da je staro crkvište sv. Luke, ne bi li otkrili i nadzidali osnovu. Zatečeno je nekoliko seljana kako skidaju zemlju mehanizacijom, koji su zaustavili radove nakon što su obavešteni o zakonskoj proceduri.

Na putu između Čičevca i Ražnja, na lokaciji Smrdan, ustanovljen je ogroman iskop zemlje za potrebe ciglane. Na izuzetno velikoj gomili odbačene zemlje (hiljade kubnih metara) uočava se mnoštvo ulomaka prais-torijske keramike. Dubok i vrlo prostran mašinski iskop je obuhvatio stenu i geološke slojeve u severnom delu, ali i prais-torijsko naselje u južnom. U širini od nekoliko desetina metara uništen je veliki deo naselja, čiji se ostaci

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

vide u južnom profilu, ali i u osnovi pličeg i takođe vrlo širokog mašinskog iskopa neposredno na severu. Reč je, dakle, o izuzetno velikom naselju iz metalnog doba, gde su još uvek sačuvane velike površine za istraživanja, štaviše u formi pripremljene osnove iskopa. Nalazište je fotografisano i prikupljena je veća količina keramike, kućnog lepa i kremenih artefakata, koja se čuva u Narodnom muzeju u Kruševcu. Ekipe je o otkriću odmah obavestila kolegu Aleksandra Aleksića iz nadležnog ZZSK Niš, nakon čega je Narodni muzej Kruševac poslao zvaničan dopis toj instituciji o ugroženosti nalazišta. Hitrom reakcijom Zavoda je zaustavljeno dalje uništavanje lokaliteta.

⁶ Rešenje br. 401-01-145/2021-02 od 31.03.2021: projekat nije bio prioritetan za finansiranje u 2021. godini zbog ograničenog budžeta, uz preporuku da se na osnovu prethodnih istraživanja redefinišu prioriteti.

Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2020. godini

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904:061.6(497.11)"2020"(082)(0.034.2)
902.2(497.11)"2020"(082)(0.034.2)

ARHEOLOGIJA u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2020. godini / urednici Selena Vitezović, Đurđa Obradović, Milica Radišić. - Elektronsko izd. - Beograd : Arheološki institut, 2023 (Beograd : Arheološki institut). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm

Systemski zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovne strane dokumenta. - Tiraž 50. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-6439-086-6

- a) Археолошки институт (Београд) - Истраживања - 2020 - Зборници
- b) Археолошка истраживања - Србија - 2020 - Зборници

COBISS.SR-ID 127853321